कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि शिक्षा योजना
तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी
लक्ष्मी ढुंगाना
क्याम्पस क्रमाङ्क १७८/२०६५/०६७
परीक्षा क्रमाङ्क : ३०८००४४/०६७
त्रि.वि. दर्ता नं. ४३९३-८६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र सङ्काय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
तानसेन, पाल्पा
२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७

☎: ०७५-५२०५९७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२८५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति.............................

विषय : **सिफारिस पत्र**

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अर्न्तगत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषय दोश्रो वर्षको कोर्ष नं. ५९८ को प्रयोजनको लागि छात्रा लक्ष्मी ढुंगानाले **कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन** शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यो उहाँको आफ्नै र प्रतिभापूर्ण लेखन हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०/०४/२०१२ (०८-०१-२०६९)

उप.प्रा. रामप्रसाद ढकाल
शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७
☎: ०७५-५२०५९७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२४५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति.......................

विषय : स्वीकृति पत्र

शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह एम. एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि शोधार्थी लक्ष्मी ढुंगानाद्वारा तयार पारी स्वीकृतिको लागि पेश गरिएको **कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

१. उप प्रा. पुष्करराज रेग्मी	विभागीय प्रमुख	....
२. उप प्रा. रामप्रसाद ढकाल	शोधनिर्देशक	....
३. प्रा. आनन्दमान सिंह शाक्य	बाह्य परीक्षक	....
४. क्या.प्र.राधेश्याम ज्ञवाली	सदस्य	....

मिति : ०५/०५/२०१२ (२३-०१-२०६९)

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको अनिवार्य पत्र (Ed.598) को रुपमा आंशिक उद्देश्य परिपूर्तिको लागि कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन विषयक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ।

प्रस्तुत शोधपत्र आदरणीय शोधनिर्देशक गुरु उप-प्राध्यापक श्री रामप्रसाद ढकालज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको छ । आफ्नो व्यवस्थताको बाबजुद पनि शोधपत्रको सुरुदेखि अन्त्य सम्म सधै सद्भावपूर्ण तरिकाले निर्देशन गर्नु भएकोमा उहाँप्रति अन्तरआत्मा देखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण निर्देशन र सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु श्री पृथ्वीनाथ ज्ञवालीज्यू, श्री इश्वरीप्रसाद आचार्यज्यू तथा सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै शोधकार्यमा आवश्यक सहयोग गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्री राधेश्याम ज्ञवालीज्यू, विभागीय प्रमुख श्री पुष्करराज रेग्मीज्यू , डा. नेत्र प्रसाद न्यौपानेज्यू लगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी तथ्यांक संकलनका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने विभिन्न विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ तथा विद्यार्थी सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधलेखन कार्यमा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने श्रीमान् दिवाकर अर्यालज्यू, शुद्धाशुद्धि हेरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने पूज्य पिता श्री विष्णु ढुंगानाज्यू प्रति कृतज्ञताज्ञापन गर्दै हस्त- लिखित पाण्डुलिपीलाई कम्प्यूटर टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने मित्र दयाराज भण्डारीप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

लक्ष्मी ढुंगाना

शोधसार

कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन भन्ने शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यस शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहको कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनको स्थिति पहिचान गर्नु रहेको ।

यस अध्ययनको अनुसन्धानात्मक ढाँचामा गुणात्मक तथा परिमाणात्मक गरी मिश्रित ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । नमूना छनौट गर्दा पाल्पा जिल्ला स्थित तानसेन स्रोतकेन्द्रमा रहेका १२ वटा सामुदायिक मा.वि. ⁄ उ.मा.वि.मध्ये भौगोलिक आधार (पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण) लाई मध्यनजर गर्दै ४ वटा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालय र ४ वटा नगर क्षेत्रका विद्यालय गरी जम्मा ८ वटा विद्यालयलाई मात्र नमूनाको रुपमा लिइएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा उद्देश्यमूलक आधारमा १६ जना शिक्षक, अंश नमूनाबाट ४५ जना विद्यार्थी, उद्देश्यमूलक आधारमा ८ जना प्रधानाध्यापक र सुविधाजनक आधारमा ८ वटा कक्षालाई नमूना छनौटको रुपमा लिइएको छ । तथ्यांक संकलनको साधनहरुमा छात्रछात्राहरु, प्रधानाध्यापक र शिक्षकका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली , कक्षा अवलोकन फाराम, विभिन्न लेख, रचना, पत्रपत्रिका आदिलाई आधार मानी विश्वसनीय र वैध बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक रुपमा शिक्षामा समान अवसर भनिए पनि नेपालमा त्यो व्यवहारिक हुन सकेको छैन । अध्ययनको निर्धारित उद्देश्यअनुरुप विश्लेषण गर्दा पनि कक्षा शिक्षणमा शिक्षकका व्यवहारहरु लैङ्गिक रुपमा असमान पाइयो । छात्रछात्राको वसाइ व्यवस्थापन विधि, शिक्षण विधि, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगमा परम्परागत विधिलाई नै अपनाएको पाइयो । कक्षामा छात्रालाई प्रश्न सोध्न, जिज्ञासा सुन्न,जवाफ दिन, सुझाव दिन शिक्षकले प्राथमिकता दिइएको पाइएन । कक्षामा छात्राहरुले आफ्ना जिज्ञासा राख्दा महिला शिक्षकसँग भन्दा पुरुष शिक्षकसँग डराएको पाइयो । नगरक्षेत्रका विद्यालयमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयको कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनको अवस्था अझ कमजोर पाइयो । कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनमा समस्या ल्याउने प्रमुख कारक तत्वहरुमा सामाजिक, शारीरिक तथा मानसिक र नीतिगत तत्वहरु जिम्मेवार रहेको पाइयो ।

यी उल्लेखित तथ्यहरुबाट समग्रमा सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहको कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन उचित भएको देखिदैन । यस स्थितिमा सुधार ल्याउनको लागि अभिभावकलाई लैङ्गिक विभेद सम्बन्धी सचेतना दिएर, शिक्षकलाई लैङ्गिक समता सम्बन्धी तालिम दिएर, माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकको व्यवस्था मिलाएर,सम्वन्धित निकायवाट प्रभावकारी रुपमा विद्यालय सुपरिवेक्षण गरेर, शिक्षणमा वालमैत्री सिकाइ व्यवहार अवलम्वन गरेर, छात्राहरुमा हुने लाज, डरलाई हटाउन उनीहरुलाई सिकाइ प्रति हौसला, सुझाव, सल्लाह दिएर, कक्षामा थप अनुशासन, नियम, हौसला र सजायको व्यवस्था गरेमा कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापन उचित हुने सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
शोधसार	घ
विषयसूची	च
तालिका सूची	ज
संक्षेपीकृत शब्दसूची	झ

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३	अध्ययनको औचित्यता	६
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	८
१.६	अध्ययनको परिसीमा	८
१.७	विशेष शब्दावलीका परिभाषा	९

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.२	सैद्धान्तिक खाका	२०
२.३	शैक्षिक उपादेयता	२५

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२७
३.२	जनसंख्या तथा नमूना छनौट	२७
३.३	तथ्याङ्क संकलनका साधन	२९
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत	३०
३.५	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	३०
३.६	तथ्यांक विश्लेषण प्रक्रिया	३१

परिच्छेद चार : तथ्यांकको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनको स्थिति ३२

४.२ कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनमा देखापरेका समस्या ३९

४.३ कक्षा शिक्षणमा लैङ्गिक व्यवस्थापनका समस्या समाधानका उपाय ४३

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ४७

५.२ निष्कर्ष ४८

५.३ सुझाव ४९

सन्दर्भसामग्री

परिशिष्ट

तालिका सूची

तालिका	विवरण	पृष्ठ
१	जनसंख्या तथा नमुना छनोट	२८
२	कक्षाकोठाको फर्निचर व्यवस्थापन	३३
३	लैङ्गिक व्यवस्थापनका सामाजिक समस्या	४०
४	लैङ्गिक व्यवस्थापनका शारीरिक र मानसिक समस्या	४०
५	लैङ्गिक व्यवस्थापनका नीतिगत समस्या	४१
६	लैङ्गिक व्यवस्थापनका अन्य समस्या	४२
७	सामाजिक समस्या समाधानका उपाय	४३
८	शारीरिक र मानसिक समस्या समाधानका उपाय	४४
९	नीतिगत समस्या समाधानका उपाय	४५
१०	अन्य समस्या समाधानका उपाय	४५

संक्षेपीकृत सूची

वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
सं.रा.संघ	:	संयुक्त राष्ट्र संघ
ADB	:	Asian Development Bank
CEDAW	:	Convention the Elimination of All forms of Discrimination Against Women
CERID	:	Research Center For Educational Innovation and Development
ECD	:	Early Childhood Development
EFA	:	Education For All
GAD	:	Gender And Development
SLC	:	School Leaving Certificate
SSRP	:	School Sector Reform Plan
WAD	:	Women and Development
WID	:	Women In Development